

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ҐРУНТООХОРОННИХ ЗАХОДІВ НА ЗЕМЛЯХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

*Шевченко О.В., кандидат економічних наук,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: shevchenko_ov90@ukr.net*

Досліджено сучасні науково-теоретичні положення щодо визначення ефективності ґрунтоохоронних заходів на землях сільськогосподарського призначення.

Ключові слова. *Охорона земель, деградація ґрунтів, ґрунтоохоронні заходи, економічна ефективність, додатковий дохід.*

Постановка проблеми.

Захист земель від деградації – одна з найважливіших проблем сільського господарства, оскільки цей процес призводить до значного зниження родючості ґрунтів та врожайності сільськогосподарських культур. Ось чому в сучасних умовах, коли охорона земель сільськогосподарського призначення стала невідкладним і першочерговим завданням, актуальним є наукове обґрунтування економічної оцінки збитків, що завдаються деградацією земель сільському господарству, а також розроблення методів визначення економічної ефективності найпрогресивніших ґрунтоохоронних заходів, технологій та комплексів на основі їхньої загальної порівняльної оцінки.

Мета статті – дослідити підходи до визначення ефективності ґрунтоохоронних заходів у ринкових умовах.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій.

Різні аспекти ефективного впливу ґрунтоохоронних заходів, зокрема підвищення урожайності сільськогосподарських угідь та призупинення різних деградаційних процесів земель відображено у роботах М.Ю. Белоцерковського, Д.Є. Ваніна, П.Г. Казьміра, І.П. Ковальчука, М.М. Копистинського, В.М. Кривої, М.І. Лопирьова, Б.С. Маслової, В.В. Медведєвої, І.Д. Примака, О.Г. Тараріко, Н.М. Шелякіна, Н.К. Шикіли, В.Ю. Юхновського та інших.

Проте багато науковців, досліджуючи питання охорони земель і ґрунтів, часто спираються на радянську адміністративно-командну модель управління землекористуванням, яка базувалася на централізованому плануванні та бюджетному фінансуванні практично всіх ґрунтоохоронних заходів, а також на оцінці ефективності сільськогосподарського виробництва переважно з урахуванням обсягу

одержаної продукції. За вказаних обставин важливим завданням економіки природокористування стає оцінка ефективності ґрунтоохоронних заходів у сучасних ринкових умовах за принципом витрати/вигоди, коли головним мірилом ефективності агробізнесу стає прибуток, а не валовий урожай «за будь-яку ціну».

Виклад основного матеріалу.

Аналізуючи чинне законодавство, зокрема Закон України «Про охорону земель» і Земельний кодекс України, можна визначити такі основні функції ґрунтоохоронних заходів при використанні земель сільськогосподарського призначення: забезпечення досягнення раціонального землекористування; попередження необґрунтованого вилучення земель сільськогосподарського призначення; захист від шкідливого антропогенного та природного впливу; відтворення і підвищення родючості ґрунтів; запобігання погіршенню естетичного стану та екологічної ролі агроландшафтів; консервація деградованих і малопродуктивних угідь тощо.

У нинішніх умовах розвиток сільського господарства можливий за обов'язкового застосування комплексу різноманітних ґрунтоохоронних заходів, які спрямовані на охорону земель від деградаційних процесів і підвищення продуктивності земель. Вони можуть бути розділені на дві групи: запобіжні та відновлювальні. Запобіжні ґрунтоохоронні заходи забезпечують збереження природної родючості ґрунтів і запобігають втраті землями своїх споживчих властивостей. За допомогою відновлювальних заходів відновлюється родючість уже деградованих земель [1].

Економічна сутність ґрунтоохоронних заходів полягає в економічному ефекті, що досягається у результаті запобігання збиткам, які завдаються деградацією земель сільському господарству, а також в одержанні додаткового прибутку в результаті їхньої дії.

Економічна ефективність ґрунтоохоронних заходів означає їхню результативність, тобто співвідношення між результатами та витратами, які їх забезпечили. Перевищення економічного результату над витратами на його досягнення свідчить про економічну ефективність ґрунтоохоронних заходів, а різниця між результатом і витратами характеризує економічний ефект.

Впровадження ґрунтоохоронних заходів потребує додаткових затрат праці та засобів. Джерелом коштів на початкове здійснення останніх має бути вартість додаткового прибутку, одержаного від реалізації врожаю. При цьому економічна ефективність ґрунтоохоронних заходів полягає в їхній здатності відшкодувати капітальні вкладення й щорічні поточні витрати чистим додатковим доходом із захищеної території та вартістю відвернутого збитку.

Складність і багатофункціональність системи ґрунтоохоронних заходів не дає змоги виділити єдиний показник оцінки їхньої ефективності. Так, на думку Я. Є. Давидової, ефективність впровадження системи ґрунтоохоронних заходів на землях сільськогосподарського призначення повинна характеризуватися екологічною, економічною та соціальною ефективністю [2].

Екологічна ефективність характеризується екологічними параметрами стану ґрунтового покриву, а саме: послабленням деградаційного впливу на ґрунти; поліпшенням їхніх якісних властивостей; збільшенням ви-

робництва продукції без порушення екологічних норм тощо.

Економічна ефективність відображає використання земельних ресурсів при виконанні ґрунтоохоронних вимог.

Соціальна ефективність визначається поліпшенням соціальних організаційно-територіальних умов проживання населення: запобіганням втратам чистої продукції внаслідок забруднення ґрунтів; зменшенням виплат із фонду соціального страхування; скороченням витрат суспільства на лікування працівників у зв'язку із забрудненням ґрунтів тощо.

Складність впровадження системи ґрунтоохоронних заходів на землях сільськогосподарського призначення також полягає у тому, що часто ґрунтоохоронні заходи потребують значних капіталовкладень, а ефект виникає лише у перспективі. Тому в практиці сукупна ефективність усієї системи охорони земель визначається підсумовуванням ефективності окремих заходів або їхніх комплексів.

Так, ефективність заходів щодо захисту земель із метою запобігання різним видам деградації та забезпечення їх раціонального використання оцінюється як натуральними, так і вартісними показниками.

На площах, де діють ґрунтоохоронні заходи, натуральні показники їхньої ефективності визначають за такими основними характеристиками: збільшенням виробництва сільськогосподарської продукції, ц/га; запобіганням річній втраті сільськогосподарської продукції, ц/га; запобіганням змиву ґрунту або гумусу, що міститься в ньому, т/га; площею ярів, розмив яких попереджено, га; нагромадженням поживних речовин у ґрунті різними сільськогосподарськими культурами, кг/га; кількістю

відвернутих втрат мінеральних добрив, які щорічно вносять у ґрунт, кг/га; величиною спрямованого весняного та зливого стоку води, м³/га або % від нормативного стоку для конкретного регіону.

Вартісні показники ефективності ґрунтоохоронних заходів визначають за такими ознаками: вартістю всієї додаткової сільськогосподарської продукції на весь обсяг застосовуваних заходів, грн/га; вартістю запобігання змиву ґрунту і руйнування його ярами, грн/га; вартістю запобігання вносу мінеральних добрив, які щорічно вносять у ґрунт, грн/га; вартістю нагромадження елементів родючості ґрунту в результаті впровадження ґрунтозахисних сівозмін, мульчування, сидерації, мінімальних систем обробітку ґрунту тощо, грн/га; обсягом капітальних витрат на ґрунтоохоронну техніку для обробітку окремих культур, а також на створення спеціальних ґрунтоохоронних об'єктів, грн/га; величиною втрат ефекту внаслідок відведення площі під протиерозійні об'єкти, грн/га; терміном окупності капітальних вкладень на захист ґрунтів від деградації, років [3].

Деякі вчені для оцінки ефективності природоохоронних заходів пропонують використовувати узагальнені індексні показники, що переважно базуються на аналізі наявної статистичної інформації щодо динаміки показників, які характеризують стан родючості ґрунтів або інші природоохоронні функції земель чи територій.

Можна виділити наступні індексні показники, запропоновані до застосування при оцінюванні ефективності здійснення ґрунтоохоронних заходів і рівня використання земель [4]: індекс рівня господарської освоєності земель; територіальний індекс рівня

відтворюваності земель; індекс ефективності виробничих витрат; індекс прибутковості; індекс рентабельності інвестицій; індекс економічного ефекту реалізації ґрунтоохоронних заходів тощо. Водночас головним недоліком індексних показників є те, що вони, по суті, не дають реальної вартісної оцінки ефективності здійснення ґрунтоохоронних заходів або рівня використання земель, оскільки фактично спираються лише на порівняння поточних і минулих показників стану природокористування без урахування майбутніх наслідків упровадження тих чи інших природоохоронних заходів, у тому числі реального економічного ефекту, який досягається при використанні земель в умовах ринкової економіки.

Таким чином, у сучасних умовах дійовішим і практично корисним можна вважати підхід, за якого оцінка ефективності ґрунтоохоронних заходів спиратиметься на реальні вартісні показники, які базуватимуться на дослідженні реальних економічних результатів господарювання.

Розглядаючи проблему оцінки економічної ефективності ґрунтоохоронних заходів із погляду інституціоналізму, тобто напряму в економічній науці, в основу аналізу якого покладено не лише економічні проблеми, але й їхній зв'язок із соціальними, правовими, політичними, етичними та іншими проблемами, можна зазначити, що найбільше впливала на реалізацію ґрунтоохоронних заходів в Україні земельна реформа, яка проводиться з 1991 року. За цей час суттєво змінилися структура форм власності на землю, зокрема, відбулася демонополізація державної власності.

Перехід до ринкової економіки передбачає вільний економічний ви-

бір, що логічно передбачає ліквідацію монополії держави в соціальній та економічній сферах, у тому числі в галузі землеволодіння. Звичайно, держава не в повній мірі відмовилася від регулювання. Проте більшість реальних повноважень щодо реалізації та впровадження ґрунтоохоронних заходів у процесі земельної реформи перейшли до власників землі, а далі – до землекористувачів, які переважно використовують землі сільськогосподарського призначення.

Протягом 90-х років минулого століття і в 2000-х роках фактично була відсутня адекватна державна політика щодо впливу на суб'єкти підприємницької діяльності, які використовують землі сільськогосподарського призначення. Це можна вважати провалом державного втручання, оскільки внаслідок відсутності належного контролю з боку державних інституцій за використанням та охороною земель учасники ринкових земельних відносин всебічно прагнули мінімізувати трансакційні витрати при використанні земель, «економлячи» ресурси, передусім, на впровадженні ґрунтоохоронних заходів і дотриманні ресурсозберігаючих технологій, максимально експлуатуючи природну родючість ґрунтів сільськогосподарських земель. Передумовою цього слід вважати недосконалість структури власності на землі сільськогосподарського призначення, за якої їхні фактичні власники не використовують землі, а користувачі, не маючи належних гарантій дотримання власних господарських інтересів на тривалий строк, не заінтересовані у забезпеченні збереження родючості ґрунтів і продуктивності земель при відповідних витратах. Фактично внаслідок провалу державного втручання протя-

гом 90-х і 2000-х років у сфері охорони земель було припинено здійснення ґрунтоохоронних заходів [5].

В умовах, коли ні власники, ні користувачі земель сільськогосподарського призначення фактично не проявляють реальної заінтересованості у довгостроковому збереженні родючості ґрунтів, виходячи з положень інституціональної теорії прав власності, потрібно або розширити державне втручання, забезпечивши державні інституції необхідною ресурсною базою, або накласти обмеження на правомочність власників землі та землекористувачів щодо використання земель, встановивши їхній обов'язок впроваджувати ґрунтоохоронні заходи. У першому випадку держава повинна стимулювати тих землевласників і землекористувачів, які здійснюють ґрунтоохоронні заходи, надаючи їм фінансову та іншу підтримку коштами бюджету. В другому випадку до порушників норм раціонального землекористування у примусовому порядку слід застосовуватися санкції, які позбавлятимуть нерациональне землекористування економічної привабливості.

При впровадженні ґрунтоохоронних заходів необхідний ґрунтозахисний ефект за умови зростання продуктивної здатності землі може бути досягнутий лише при диференційованому її використанні відповідно до ґрунтових, рельєфних, кліматичних умов та спеціалізації сільськогосподарських підприємств з обов'язковим застосуванням протидеградаційних заходів. Тому в сучасних умовах організація й планування ґрунтоохоронних заходів мають відбуватися на основі регіонального програмно-цільового підходу. Суть його полягає в аналізі вихідного стану регіону, виявленні проблем і формулюванні мети,

визначенні їхніх пріоритетів. Це дає змогу прийняти ефективне рішення щодо впровадження оптимального комплексу ґрунтоохоронних заходів.

Нині розроблено велику кількість різних ґрунтоохоронних заходів, які при їхньому грамотному застосуванні дають можливість утворювати комплекси або системи взаємозалежних ґрунтоохоронних заходів. Багато науковців під терміном «ґрунтоохоронні заходи» розуміють набір протидеградаційних прийомів, які можна об'єднати в такі групи: організаційно-господарські, агротехнічні, лісомеліоративні та гідромеліоративні [6]. Проте кожний із вищенаведених прийомів має свою ефективність, а також суттєво відрізняється способом захисту і відновлення родючого шару ґрунту.

Економічна, екологічна й соціальна ефективність ґрунтоохоронної організації території відображає результат складного процесу щодо запобігання змиву і дефляції ґрунтів, відновлення продуктивності деградованих земель. Тому вона має характеризувати комплексом показників, які свідчать про результативність процесу виробництва сільськогосподарської продукції та охорону земель.

Як відомо, з метою найкращої організації території, а також для визначення ефективності намічених проектних рішень проводять економічну оцінку. При цьому економічні показники використовують для зіставлення очікуваних результатів збільшення виробництва продукції різних галузей і загальних витрат на впровадження таких проектних рішень. До них можна віднести загальний обсяг капіталовкладень і термін їхньої окупності, чистий додатковий дохід і розмір попередженого збитку.

Однак суттєвим недоліком існуючих методичних підходів до визначення

економічної ефективності ґрунтоохоронних заходів є те, що вони більшою мірою призначені для умов планової економіки. А тому, зважаючи на те, що ґрунтоохоронні заходи рідко дають швидкий ефект, у сучасних ринкових умовах доцільніше розрахунки базувати на дисконтуванні одержаних додаткових доходів і відвернутих збитків, а не спрощених нормативних показників.

Висновки.

Отже, загальними критеріями економічної оцінки ефективності системи ґрунтоохоронних заходів є збереження та поліпшення якісних характеристик земель сільськогосподарського призначення і навколишнього середовища й збільшення виробництва продукції з одиниці земельної площі за найменших витрат.

Показники економічної ефективності різних видів ґрунтоохоронних заходів відіграють важливу роль при проектуванні та впровадженні заходів щодо захисту ґрунтів від деградації. За допомогою запропонованих підходів відповідні органи земельних відносин, зокрема при розробленні проектів та іншої документації із землеустрою, а також безпосередньо землевласники й землекористувачі мають змогу обґрунтовано проектувати ті чи інші заходи та виділяти необхідні матеріально-грошові ресурси на їх реалізацію. Цим забезпечується відновлення деградованих земель і вчасне запобігання розвитку деградаційних процесів.

Список використаних джерел

1. Ванін Д.Е. Экономические основы оценки эффективности почвозащитных мер / Д.Е. Ванин, Ю.И. Майоров, В.М. Солошенко. – М.: Агрпроимиздат, 1987. – 152 с.
2. Давыдова Я.Е. Организационно-экономические основы формирования системы охраны земель сельскохозяйственного назначения: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. экон. наук: спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / Я.Е. Давыдова. – М., 2013. – 22 с.
3. Экономическая эффективность противоэрозионных мероприятий в Донбассе: [методические рекомендации]. – Ворошиловград: УНИИЗПЭ, 1982. – 138 с.
4. Газуда М.В. Эффективность механизма управления использованием возобновляемых природных ресурсов у сельскому хозяйству: дис. на здоб. наук. ступ. д-ра экон. наук: спец. 08.00.03 «Экономика та управління національним господарством» / М.В. Газуда. – Ужгород, 2015. – 554 с.
5. Ткач А.А. Институциональная экономика. Новая институциональная экономическая теория: [навчальний посібник] / А.А. Ткач. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 304 с.
6. Кузнецов М. С. Эрозия и охрана почв: [учебник] / М.С. Кузнецов, Г.Н. Глазунов. – М.: Изд-во МГУ, 1996. – 336 с.

References

1. Vanin D.Ye. Ekonomicheskiye osnovy otsenki effektivnosti pochvozashchitnykh mer / D.Ye. Vanin, YU.I. Mayorov, V.M. Soloshenko. – M.: Agropromizdat, 1987. – 152 s.
2. Davydova YA.Ye. Organizatsionno-ekonomicheskiye osnovy formirovaniya sistemy okhrany zemel' sel'skokhozyaystvennogo naznacheniya: avtoref. dis. na soisk. uchen. step. kand. ekon. nauk: spets. 08.00.05 «Ekonomika i upravleniye narodnym khozyaystvom» / YA.Ye. Davydova. – M., 2013. – 22 s.
3. Ekonomicheskaya effektivnost' protivoprozozionnykh meropriyatiy v Donbasse: [metodicheskiye rekomendatsii]. – Voroshilovgrad: UNIIZPE, 1982. – 138 s.
4. Hazuda M.V. Efektivnist mekhanizmu upravlinnia vykorystanniam vidnovliuvanykh

- pryrodnykh resursiv u silskomu hospodarstvi: dys. na zdob. nauk. stup. d-ra ekon. nauk: spets. 08.00.03 «Ekonomika ta upravlinnia natsionalnym hospodarstvom» / M.V. Hazuda. – Uzhhorod, 2015. – 554 s.
5. Tkach A.A. Instytutsionalna ekonomika. Nova instytutsionalna ekonomichna teoriia: [navchalnyi posibnyk] / A.A. Tkach. – K.: Tsentr uchbovoi literatury, 2007. – 304 s.
6. Kuznetsov M.S. Erosion and soil protection: [textbook] / M.S. Kuznetsov, G.N. Glazunov. – Moscow: Izd-vo MGU, 1996. – 336 p.

Shevchenko O.

THEORETICAL PRINCIPLES OF EVALUATION OF EFFICIENCY OF SOIL CONSERVATION MEASURES IN AGRICULTURAL LAND-USE

The modern scientific and theoretical positions concerning the determination of the effec-

tiveness of soil protection measures on agricultural lands are researched.

Keywords: *land protection, soil degradation, soil conservation measures, economical efficiency, additional income.*

Шевченко А.В.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПОЧВООХРАННЫХ МЕРОПРИЯТИЙ НА ЗЕМЛЯХ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО НАЗНАЧЕНИЯ

Исследованы современные научно-теоретические положения по определению эффективности почвоохранных мероприятий на землях сельскохозяйственного назначения.

Ключевые слова: *охрана земель, деградация почв, почвоохранные мероприятия, экономическая эффективность, дополнительный доход.*